

Marija Turk

RAZUMLJIVOST STILSKE ZNAČAJKE KALKOVA

dr. Marija Turk, Filozofski fakultet Rijeka, izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42'373.45.

U radu se obrađuju čimbenici semantičke razumljivosti kalkova. Visoki stupanj razumljivosti i opća prihvaćenost kalkova pretpostavka je za stilsku raslojenost tih izraza. Stilska se svojstva kalkova promatraju s gledišta pripadnosti kalka pojedinom funkcionalnom stilu hrvatskoga standardnog jezika, s gledišta prijelaza kalka iz jednoga funkcionalnog stila u drugi i s gledišta stilske obilježenosti, odnosno neobilježenosti.

Gljučne riječi: kalk, hrvatski jezik, strani jezici, designacija, konotacija, stil

Kalkovi u najširem smislu riječi rezultat su svjesnih zahvata kojima se strani izraz reproducira tvorbenim jedinicama domaćega jezika.¹ S obzirom na tu činjenicu može se pretpostaviti da su kalkovi značenjski razumljiviji od posuđenica. To međutim nije uvijek tako jer se "vrlo često radi o takvoj vezi domaćih riječi koja sama po sebi ne mora svima biti jasna" (Muhvić-Dimanovski, 1992: 183). Drugim riječima, kalk može unatoč razumljivosti svake od njegovih pojedinačnih sastavnica izvan struke biti nerazumljiv. Primjerice, u kalku *teška voda* svaka je pojedinačna sastavnica

¹ Leksički kalkovi uključuju više tipova. S obzirom na način reprodukcije stranoga predložka postoje kalkovi koji vjerno reproduciraju strani predložak na planu izraza i na planu sadržaja (*doslovni* i *semantički kalkovi*), kalkovi koji mogu odstupiti u jednome semantičkom obilježju ili djelomično u tvorbenome načinu (*djelomični kalkovi*), kalkovi koji u reprodukciji složenice ili višerječnice mogu zadržati jedan stranojezični element, a drugi supstituirati domaćom tvorbenom jedinicom (*polukalkovi*). U najširem se smislu pod pojmom leksički kalk misli i na izraze koji ne oponašaju strani predložak, nego je strani uzor dao samo poticaj za realizaciju novoga izraza (*formalno nezavisni neologizam*). Frazološki kalk reproducira strane frazeme strukturno i semantički. Sintaktički kalk se obično manifestira kao odstupanje od uobičajenih sintaktičkih modela.

značenjski jasna, ali će izraz u cjelini osim uskom krugu stručnjaka biti nerazumljiv. Rezultati su istraživanja akceptacije aloglotema općenito prezentiranih u stranoj literaturi pokazali da je semantička prozirnost, a time i njihova razumljivost ograničena.² Zbog domaćih tvorbenih jedinica kalkovi se ipak značenjski mogu lakše akceptirati od posuđenica. Ciljana su istraživanja toga tipa vrlo rijetka ili se u istraživanjima različitih pitanja vezanih uz kalkiranje razumljivost postavlja kao rubni problem. U vezi s razumljivošću kalkova, V. Muhvić-Dimanovski (1992: 183) kaže: "Svjesni smo činjenice da bi za preciznije rezultate ... trebalo provesti anketu."

S namjerom da se dođe do što potpunije spoznaje o razumljivosti kalkova, provedeno je istraživanje čiji se rezultati ovdje rezimiraju. Anketom se nastojalo dobiti uvid u stupanj razumljivosti reprezentativnoga uzorka kalkova, utvrditi uzroke nerazumijevanja ili pseudosmisla koji govornici pridaju pojedinome izrazu. Anketa je provedena za probrani uzorak od 100 primjera od općepoznatih do uskostručnih kalkova. Upitnik je ispunilo stotinjak ispitanika. U provedbi se vodilo računa o zastupljenosti ispitanika različitih dobnih i obrazovnih struktura, te poznavateljima stranih jezika. Ispitanici su učenici završnih razreda gimnazije i apsolvanti kroatističkog studija, a dio ispitanika ima završen dodiplomski studij onih struka na koje se odnose kalkovi zahvaćeni ovim istraživanjem (kemija, fizika, biologija, građevinarstvo, elektrotehnika, medicina, ekologija, ekonomija, politologija). Od ispitanika se tražilo da odrede područje u kojem se odgovarajući kalk koristi i da koliko je moguće preciznije odrede njegovo značenje, odnosno da ga uključe u odgovarajući kontekst. Raščlambom popunjenih upitnika dobiveni su statistički podaci. Kako statistički podaci u ovakvome tipu istraživanja nemaju apsolutnu vrijednost, već su samo pokazatelji općih tendencija unutar pojave koja se istražuje, brojčani se pokazatelji u ovome prilogu neće prezentirati. S obzirom na učestalost odgovora koju potvrđuju brojčani podaci moguće je donijeti zaključke o uvjetima razumljivosti i razlozima nerazumljivosti kalkova. Dobiveni podaci pokazuju da razumljivost, odnosno nerazumljivost kalkova ovise o više međusobno uvjetovanih čimbenika.

1. Razumljivost kalkova

Na razumljivost kalkova utječe više čimbenika. Ako je riječ o apelativima, profesionalizmima ili nazivima šire primjene, razumljivost je kalkova jednaka razumljivosti domaćih (nekalkiranih) riječi. To potvrđuje niz primjera:

---

² W. Viereck (1980: 238-321) proveo je anketu o razumljivosti i uporabi anglizama posuđenih u njemačkom jeziku. Unutar većeg korpusa anglizama obradio je i nekoliko kalkova. U tom sklopu valja spomenuti studiju H. Galinskoga (1980: 213-235) u kojoj je težište na istraživanju vremena koje je potrebno da anglizam bude prihvaćen u obliku transfera (posuđenica), reprodukcije (kalk) ili produkcije (formalno nezavisan neologizam). U studiji se autor neizravno dotiče pitanja razumljivosti neologizama. M. Ljung (1984: 72-87) u središte je pozornosti stavio prihvaćanje i usvajanje anglizama u švedskome jeziku, pa je pitanje razumljivosti i u toj raspravi tek uzgred spomenuto.

dječji vrtić (< njem. Kindergarten), *dnevni boravak* (< fr. /salle de/ séjour, u osnovnom značenju "prostorija u stanu"), *klima-uređaj* (< njem. Klimaanlage < engl. air-conditioning), *košarka* (< engl. basketball), *neboder* (< engl. skyscraper), *samoposluživanje* (< engl. self-service), *poluvrijeme* (< engl. half-time) itd.

Kalkiranje je u načelu motivirano namjerom da se zadovolje terminološke potrebe, pa su kalkovi većinom zastupljeni na terminološkoj razini. Njihova je razumljivost uvjetovana stručnom kompetencijom govornika. Naime, kalkirani su termini potpuno razumljivi unutar odgovarajuće struke. To se osobito odnosi na kalkove koji funkcioniraju u više struka. Primjerice, u geologiji se pod pojmom *elementi u tragovima* (< njem. Spurenelemente) razumije "neznatna količina elementa u zemljinoj kori", a u biologiji "elementi koji su živim bićima potrebni u neznatnoj količini". Izvan je struke ovaj kalk značenjski nedovoljno proziran. Prema tome, izvan struke kalkovi mogu biti djelomično razumljivi, nerazumljivi i pogrešno značenjski interpretirani.

Nerazumljivost može u načelu uvjetovati više čimbenika: metaforičnost neologizma, nejasna veza dvaju ili više inače poznatih pojmova, uporaba poznatoga izraza u nepoznatom kontekstu itd. Metaforičnost je česta kod semantičkih kalkova. Pritom se misli na pojavu da se kojem domaćem izrazu pridruži pod utjecajem stranoga izraza novo značenje.³ Izvan struke postoji potpuna nerazumljivost metaforičnih neologizama kad je riječ o uskostručnoj uporabi kojeg izraza: npr. ekonomski naziv *mjehuri* (< engl. bubbles) označava "razdoblja nagloga porasta cijena nekoga dobra gdje početni porast izaziva očekivanja daljnjih porasta" (EL, 1995: 525). Iako su pojedinačne sastavnice kojega složenog izraza same po sebi značenjski jasne, stupajući u međusobne veze mogu rezultirati nerazumljivošću cijeloga izraza izvan uskostručne uporabe: npr. ekonomski naziv *medvjedi zagrljaj* (< engl. bear hug) ima značenje "vrlo privlačna ponuda za preuzimanje poduzeća" (EL, 1995: 496).

Poneki izraz s dužom tradicijom korišten unutar koje struke prijelazom u drugu struku obično je semantički pogrešno protumačen ili je potpuno nejasan: npr. kalk *veliki prasak* (< engl. big bang) prvotno je astrofizički naziv iz kozmološke teorije sa značenjem "početak širenja svemira eksplozijom" (HOL, 1996: 1054). U tom će ga značenju vjerojatno razumjeti ili bar intuirati više govornika. Jednaki izraz ima ekonomski naziv sa značenjem "početak velike reforme financijskih tržišta" (EL, 1995: 966). Potonje je značenje novije i općenito manje poznato.

Nazivi koji se odnose na pojmove od globalnoga interesa izlaze iz okvira uskostručnoga područja. Unutar takvih kalkova postoje velike razlike u stupnju razumljivosti. Npr. u kalkovima *efekt staklenika* (< engl. greenhouse effect) i *kisela*

---

³ Riječ je o neosemantizmima poznatim još pod nazivom semantičke posuđenice ili semantički kalkovi.

kiša (< engl. acid rain) zbog stalnoga promicanja ekološke svijesti sredstvima javnog priopćavanja većina će govornika prepoznati štetne pojave izazvane poremećajima u prirodi, ali pravo značenje laicima neće biti u potpunosti jasno.

Na razumljivost kalkova šire namjene utječe više čimbenika: vremenski i generacijski čimbenik, višeznačnost izraza i profesionalna kompetencija govornika, učestalost uporabe, aktualnost, kontekst i sl. Što je kalk duže prisutan u jeziku, stupanj je njegove razumljivosti u načelu veći. Takvi su npr. kalkovi *pješčačka zona* (njem. Fußgängerzone), *zemlja u razvoju* (< engl. developing country), *kult ličnosti*⁴, *planiranje obitelji* (< engl. family planning), *pranje mozga* (< engl. brain washing), *mini suknja* (< engl. mini skirt) itd.

Stupanj razumljivosti kalkova u znatnoj mjeri ovisi o životnoj dobi i s tim u vezi s iskustvom i interesima govornika. Mnogi noviji kalkovi odnose se na pojmove koji pripadaju interesu mlađega naraštaja. Stoga govornici starijega naraštaja ne razumiju neke relativno nove kalkove ili samo intuitivno mogu odrediti područje u kojem koji od takvih kalkova pripada. Mlađi naraštaj ispitanika prepoznaje na primjer izraz *teški metal* kao naziv s područja fizike i kemije, ali i kao naziv u području glazbe. Samo manji dio srednjeg i starijega naraštaja prepoznaje taj izraz kao glazbeni naziv, i to tek u vezi s engleskim obrascem *heavy metal*. Većina starijih govornika taj izraz ne identificira kao glazbeni pojam, već isključivo u prvotnome značenju. Na tragu je takve pojave i primjer *novi val* koji svi govornici identificiraju u općem značenju kao 'nadolazak neke pojave' (npr. *novi val poskupljenja* i sl.), a pripadnici uglavnom mlađeg naraštaja tome izrazu otkrivaju i značenje koje kao kalk ima u rok glazbi.⁵

Otkrivanje značenja višeznačnih izraza izvan konteksta uvjetovano je profesionalnom kompetencijom govornika. Višeznačni izraz *krtica* kao nekalkirani izraz govornici prepoznaju u značenju "životinja koja živi pod površinom zemlje". Većina govornika tom izrazu pridružuje dodatno značenje "osoba koja rovari u vlastitim redovima, radeći u interesu protivnika",⁶ dok joj građevinski stručnjaci pridružuju i značenje "naprava za bušenje tunela".⁷

⁴ S obzirom na činjenicu da u europskim jezicima postoje odgovarajući izrazi, bez dodatnih istraživanja teško je pouzdano utvrditi podrijetlo i putove širenja predložka. Uzmemo li se u obzir povijesne okolnosti u nastanku pojma, s velikom se vjerojatnošću može pretpostaviti ruski predložak u kalkiranju: *культ личности*. Usp. engl. *personality cult*, njem. *Personenkult*, tal. *culto della personalità*, fr. *le culte de la personnalité*.

⁵ Kalk u području glazbe odražava engl. predložak *new wave*. Starije značenje vezano uz područje filma prema fr. *nouvelle vague* u anketi nije prepoznato.

⁶ U tom dodatnom značenju *krtica* je semantički kalk prema engl. *mole*.

⁷ U tom je značenju *krtica* semantički kalk prema fr. *taupe*.

Stupanj je razumljivosti viši što je uporaba kalkiranog izraza češća: *građanska inicijativa* (< njem. Bürgerinitiative), *odljev mozgov* (< engl. brain drain), *tehnološki jaz* (< engl. technology gap), *menadžerska bolest* (< njem. Managerkrankheit), *siva ekonomija* (< engl. gray economy), *žuti tisak* (< engl. yellow press), *odnosi s javnošću* (< engl. public relations) itd.

Stupanj razumljivosti kalkova u velikoj mjeri ovisi o aktualnosti pojave koja se njima imenuje. Primjerice, pravno-politički naziv *sukob interesa* (< engl. conflict of interest) aktualiziran je negativnim pojavama u društvu i njihovim sankcioniranjem predviđenim Zakonom o sprječavanju sukoba interesa. U promicanju znanja o kojoj pojavi i s tim u vezi razumljivosti pojmova izraženih kalkovima na širem planu važnu ulogu imaju sredstva javnog priopćavanja. To se osobito odnosi na novije pojmove, odnosno njihove izraze:

Sukobi interesa odgodili gradnju "Jadrolinijih trajekata" (Novi list, 20.12. 2002., 2)

Drugi, ekonomskopolitički naziv *održivi razvoj* (< engl. sustainable development) sa značenjem 'uravnoteženi razvitak' jednako je tako globalnoga i regionalnoga karaktera:

... svjetski lideri na Svjetskom summitu o održivu razvoju pozivaju na reafirmaciju načela toga razvoja. (Jutarnji list, 4. 9. 2002., 13)

Hrvatska za održivi razvoj Mediterana (Novi list, 11. 10. 2003., 6)

Na nedvosmislenost kalkiranih izraza upućuje kontekst u kojem se nalaze. Na primjer, rečenica iz središnjeg televizijskoga dnevnika *Vlada pripremila paket zakona* (Dnevnik HTV, 31. 10. 2002) jasno govori da se *paket* ne odnosi na kakvu poštansku pošiljku, nego na 'skupinu, kombinaciju ili slijed povezanih dijelova koji mogu biti prihvaćeni ili odbijeni kao pojedinačne jedinice'. U tom je značenju *paket* semantički kalk prema engl. predlošku *package*. Jednaki je smisao vidljiv iz primjera:

Prvi paket 'euro' zakona (Jutarnji list, 4. 3. 2003., 8)

Država treba zadržati većinski paket u privatizaciji (Jutarnji list, 4. 3. 2003., 6)

Izraz *radionica* s prvotnim značenjem 'prostorija u kojoj se obavljaju obrtnički poslovi' pod utjecajem je engleskoga *workshop* dobio novo značenje 'organizirani rad pod vodstvom stručnjaka'. U tom se značenju izraz javlja uvijek u kontekstu koji precizira tip rada:

Skup studenata arhitekture na Visu okupio oko 350 sudionika. Radionice na pojedinim lokacijama... (Novi list, 1. 8. 2002., 41)

Likovna radionica u Lubenicama (Novi list, 12. 8. 2002., 16)

U Hotelu "Millenium" u Opatiji... je počela... radionica iz transfuzijske medicine. (Novi list, 17. 9. 2003., 8)

U sklopu projekta "Prvi put biram", danas će se održati radionice za učenike u Prvoj riječkoj hrvatskoj gimnaziji... (Novi list, 13. 11. 2003., 60)

Kontekst otklanja mogući semantički nesporazum semantičkoga kalka *pirat* (< engl. pirate) i njegove izvedenice *piratski* i upućuje na 'ilegalnu proizvodnju i distribuciju audiovizualnoga materijala':

Pirati (ni)su krivi za pad prodaje CD-a (naslov)

Prema prikupljenim podacima, 63 posto ljudi povezanih s Internetom došlo je do bar jednog "sprženog" CD-a tijekom prošle godine, a broj onih koji su se domogli 11 i više *piratskih* uradaka udvostručio se. (Jutarnji list, 4. 9. 2003., 26)

Kazete su zaplijenjene, ... ustanovljeno je da se radi o *piratima*. (Novi list, 28. 9. 2002., 40)

Zaplijenjeno je više od 43 tisuće *piratskih* CD-a (naslov)

... orijentirali smo se prema *piratima* koji oglašavaju svoje usluge .... Primorsko-goranska županija druga na rang-listi *pirata*. (Novi list, 23. 12. 2003., 46)

Jednako tako kontekst upućuje na značenje semantičkoga kalka *lovac* (< njem. Jäger) sa značenjem 'ratni borbeni avion':

Zbog novih prijetnji uoči komemoracije 11. rujna rakete i *lovci* čuvali Ameriku ... (Večernji list, 12. 9. 2002., 9)

Na razumljivost pojedinih primjera obično utječe istodobno više čimbenika. Kalkovi koji imaju dugu tradiciju, a uz to su jednoznačni i prošireni, semantički se identificiraju bez ikakvih teškoća: *spavaća kola* (< mađ. hálókocsi ili njem. Schlafwagen), *štednjak* (< njem. Sparherd), *cvjetača* (< njem. Blumenkohl < tal. cavolfiore), *stroj za pranje rublja/perilica* (< njem. Waschmaschine) itd.

Za razumijevanje pojedinih višeznačnih izraza koji su u jednom značenju semantički kalkovi, čak i kad imaju dugu tradiciju, nužan je odgovarajući kontekst. Primjerice, semantički kalk *zvijezda* (< engl. star) označava 'javnu osobu istaknutu na filmu, u kazalištu, u sportu'. Kontekst razrješava ambigvitet značenja:

Hollywoodske *zvijezde* ... sve više gravitiraju prema svjetlima pozornice na Broadwayu. (Novi list, 9. 9. 2003., 35)

Više *zvijezda* nego filmova (Novi list, 16. 8. 2002. Trend, 8)

Koncert domaćih *zvijezda* (Jutarnji list, 17. 8. 2002., 21)

Čuvena *zvijezda* borilačkih vještina, ... nastupa kao jaka akvizicija Socijaldemokrata. (Novi list, 4. 11. 2003., 2)

Aktualnost i proširenost pojmova kao čimbenici razumljivosti međusobno se podupiru i uklanjaju moguće nesporazume uvjetovane višeznačnošću izraza: npr. izraz *virus* govornici identificiraju istodobno u obama značenjima: prvo, u značenju 'mikroorganizam kao uzročnik zarazne bolesti' (latinska posuđenica), drugo, u značenju 'program koji izaziva štetne pojave u kompjutorskim datotekama' (neosemantizam prema engl. virus).

U istraživanju razumljivosti kalkova pošlo se, između ostaloga, i od pretpostavke da je poznavanje stranih jezika jedna od mogućih prednosti u razumijevanju kalkova. Ta pretpostavka ovim istraživanjem nije potvrđna. Naime, kalkovi kao "pokriveni" stranojezični utjecaji percipiraju se kao domaće riječi, pa ih govornici tek iznimno dovode u vezu sa stranim poticajem. U tom smislu poznavanje stranoga jezika izravno ne pomaže identifikaciji značenja većine kalkova.

Općenito se može zaključiti da su na širem planu stupanj razumljivosti i uporaba kalkiranih izraza uzajamno povezani: o stupnju razumljivosti kalkova ovisi njihova proširenost i obrnuto: češća uporaba rezultira višim stupnjem razumljivosti.

2. Stilske vrijednosti i raslojavanje kalkova

Razumljivost pojedinoga kalka utječe na njegovu stilsku vrijednost i mogućnost funkcionalnoga raslojavanja. Stilske se značajke kalkova promatraju s gledišta pripadnosti funkcionalnim stilovima, s gledišta prijelaza kalkiranoga izraza iz jednoga funkcionalnog stila u drugi i s gledišta stilske obilježenosti odnosno neobilježenosti.

2. 1. Pripadnost kalkova funkcionalnim stilovima

Kalkiranje je prije svega motivirano nastojanjem da se zadovolje terminološke potrebe. Zato najbrojniju skupinu kalkova čine stručni nazivi, tj. izrazi koji pripadaju znanstvenome stilu. U prošlosti su terminološke potrebe bile gotovo isključivi razlog za kalkiranje. Danas se sve više kalkira i za potrebe drugih funkcionalnih stilova. Sljedeći primjeri pripadaju poslovnome stilu: *prijevoz od vrata do vrata* (< engl. door-to-door transport), *ključ u ruke* (< fr. clef en main), *tepih od zida do zida* (< engl. wall-to-wall carpet), *slobodna carinska prodavaonica* (< engl. duty-free shop), *sam svoj majstor* (< engl. do-it-yourselfer). S obzirom na globalni karakter i utjecaj politike, diplomacije i općenito odnosa u društvu izrazi se iz tih područja odražavaju u jeziku i putem kalkova: *građanska inicijativa* (< njem. Bürgerinitiative), *građanski neposluh* (< engl. civil disobedience), *ljudska prava* (< engl. human rights), *državni udar* (< fr. coup d'état), *politika mrkve i batine* (engl. carrot-and-stick policy), *sastanak na vrhu* (< engl. summit), *šutljiva većina* (< engl. silent majority), *kontrolirati* (< engl. to control) - 'imati moć nad kime, imati vlast nad kojim područjem', *uzmi ili ostavi* (engl. take it or leave it), *zamrznuti* (< engl. to freeze) - 'prekinuti, obustaviti pregovore ili sporazum', *zeleni* (< njem. die Grünen) - prvotno 'ekološki orijentirane udruge', potom i 'stranke koje u programu imaju ekološke sadržaje' itd.:

Spriječen državni udar u obali Bjelokosti - ubijeni vođe pobunjenika. (Novi list, 21. 9. 2002., 10)

... zastupnica poznata kao primjer "šutljive većine" koja se u tri godine ni jednom nije javila za riječ u sabornici... (Jutarnji list, 4. 7. 2003., 5)

Bush zamrznuo imovinu Hamasa (Jutarnji list, Svijet, 24. 8. 2003., 8)

Crta po sredini Piranskog zaljeva zamrzavanje problema (Novi list, 17. 8. 2002., 3)

Izlaz iz kritične situacije može biti i zamrzavanje rješenja problema granice... i neke druge europske zemlje, primjerice skandinavske, imaju neriješene granice, čije su granice zamrznute. (Jutarnji list, 17. 8. 2002., 3)

"Zeleni" zajedno na parlamentarne izbore (Novi list, 17. 10. 2003., 24)

Zeleni Istre od srpnja članovi engleskog Kraljevskog društva za zaštitu životinja. (Jutarnji list, 10. 8. 2002., 18)

Zeleni ne odustaju od anti-GMO kampanje. (Novi list, 30. 8. 2002., 2)

Kalkovi funkcioniraju i u razgovornome stilu, a oblikovani su prema kolokvijalizmima u nekome jeziku, obično engleskome: npr. *trava* (< engl. grass) u značenju 'marihuana', *sapunica* (sapunska opera < engl. soap opera) u značenju 'sladunjava televizijska serija s mnogo zapleta i raspleta'. Kalkovi su vrlo česti u publicističkom stilu. Dapače, on ima ulogu promicatelja tih izraza. Primjerice izraz *vruč* vrlo je frekventan semantički kalk u razgovornom i novinarskom stilu nastao preslikavanjem engleskoga *hot* s nekoliko značenja 'aktualan', 'teško rješiv', 'zahtjevan', 'zanimljiv':

Menadžeri bježe od "vručih" stolica u "3. maju". (Novi list, 5. 9. 2002., 6)

Vruča jesen 2002.: poskupljenja, štrajkovi i nova depresija (Večernji list, 28. 8. 2002., 41)

Za šverc 'trave' osumnjičen slovenski policajac (Večernji list, 15. 9. 2002., 47)

Pokušao prošvercati 25 kilograma trave (Jutarnji list, 13. 5. 2003., 42)

Publicistički stil često ima edukativnu ulogu jer su sredstva javnog priopćavanja danas nerijetko prenositelji i popularizatori recentnih izraza:

I Primorsko-goranska županija je, po uzoru na Europu i dobro poznate "pagine gialle" i "yellow pages" konačno dobila "žute stranice". Riječ je o poslovnom telefonskom imeniku. ...Žute su stranice prilagođene korisnicima koji traže podatke o gospodarskim subjektima... (Novi list, 10. 8. 2002., 13)

Površina ispod prorijeđenog ozonskog omotača, tzv. ozonske rupe, početkom 90-tih ... (Novi list, 17. 9. 2002., 6)⁸

⁸ U citatu su dva kalka *ozonski omotač* (< engl. ozone layer/shield) i *ozonska rupa* (< engl. ozone hole/gap).

Nad Hrvatskom nema ozonske rupe (naslov) U Hrvatskoj nema velike emisije tvari koje oštećuju ozonski omotač (Večernji list, 17. 9. 2002., 6)

Radi se o potpori službene medicine prema trendu "vodenog rađanja" koje je sve učestalije u Europi i Americi (Janet Balaskas "Water Birt", Novi list, 13. 8. 2002.)

Uskoro ćemo živjeti u 'društvu snova'. Danski futurolog Rojf Jensen govori o 'Dream Society' kao novom razdoblju. 'Tržište snova' uskoro će preplaviti informacijsku zbilju. (Jutarnji list, 13. 8. 2002., 31)

U ovom sklopu valja spomenuti, doduše ograničenu, mogućnost nastanka kalkova prema dvama predlošcima iz istoga jezika i s istim značenjem koji pripadaju dvama funkcionalnim stilovima: jedan znanstvenome stilu u strogo terminološkoj ulozi i rječnički registriran i drugi razgovornome stilu kao žargonizam koji (zasad) nije rječnički registriran; npr. CD pisač/CD snimač (< engl. CD recorder) naspram pržilica (< engl. burner).⁹ Žargonski su kalkovi vrlo frekventni u razgovornom, znanstvenopopularnom i publicističkom stilu:

Povećavaju se brzine snimanja kod pržilica. (Novi list, 5. 9. 2002., 2)

Pržilica za prijenosna računala (naslov)

Dizajn podsjeća na klasične vanjske snimače. (Jutarnji list, 5. 3. 2003., 32)

2. 2. Prijelaz kalkova iz jednoga funkcionalnog stila u drugi

Svaki funkcionalni stil pokriva svoje više ili manje određeno područje društvenih priopćajnih funkcija. Prikazani primjeri međutim pokazuju da se kalkovi mogu javiti u više funkcionalnih stilova. Već je rečeno da se kalkira ponajprije da bi se zadovoljile terminološke i profesionalne potrebe. Kad se funkcija kalkova ograničava na užu komunikaciju unutar struke, tada su stilski neobilježeni. Međutim, raznolikost društvenih komunikacijskih potreba - od školstva i znanosti do administracije i publicistike - uvjetuje pretakanje jezičnih činjenica iz jednoga funkcionalnog stila u drugi. U publicističkom stilu koji nosi značajke javnosti pretaču se značajke ostalih stilova. Suvremene komunikacijske mogućnosti osiguravaju brzo širenje informacija i neologizama. Zahvaljujući značajki sveprisutnosti publicistički stil preuzima ulogu pronositelja kalkova iz drugih funkcionalnih stilova. Na mjestima presijecanja dvaju ili više funkcionalnih stilova nastaju stilske interferencije. Publicistički stil ima najveći opseg presijecanja (Badurina, 2001: 57-62). U jeziku sredstava javnog priopćavanja, a potom i u nekim razgovornim situacijama, očituje

---

⁹ M. Kiš (2002. 779) za engl. *recorder* navodi ove izraze *snimač, uređaj za snimanje i pisač, uređaj za pisanje*, a A. Štambuk i dr. (2000: 284) *zapisivač, zapisna sprava*. U svim je hrvatskim jednakovrijednicama riječ o formalno nezavisnim neologizmima.

se u leksiku općenito, pa tako i u kalkovima, znatan utjecaj jezika znanosti, administracije i politike.

2. 3. Stilska obilježja kalkova

Stilska su obilježja kalkova uvjetovana pripadnošću kalka pojedinom funkcionalnom stilu, ekspanzijom kalkiranih izraza iz jednoga stila u drugi, naporednom uporabom kalka i njegova predloška ili posuđenice, imanentnom slikovitošću kojega kalka. S tim u vezi stilska se svojstva kalkova prate na četiri razine.

Na prvoj su razini kalkovi u terminološkoj ulozi. Oni se ne ističu ni oblikom ni neuobičajenom metaforikom. Dakle, stilski su neutralni, npr. *kisik* (< njem. Sauerstoff), *vodik* (< njem. Wasserstoff) i sl. Istoj razini pripadaju kalkovi kojima primarno može biti svojstvena metaforičnost, ali su kao stručni nazivi demetaforizirani: *hladni rat* (< engl. cold war), *državni udar* (< fr. coup d'état), *mrtva priroda* (< fr. nature morte), *siva ekonomija* (< engl. gray economy) i sl. Ovoj se skupini kalkova mogu pridružiti i egzocentrične složenice¹⁰ kojima je primarno također svojstvena metaforičnost, ali su kao nazivi ekspresivno neutralizirani, npr. *neboder* (< engl. skyscraper).

Na drugoj se razini svrstavaju kalkovi koji se u nekom kontekstu pojavljuju kao alternativa odgovarajućoj posuđenici. Ti kalkovi sami po sebi nisu stilogeni. Stilska im je vrijednost funkcionalna jer se alterniranjem posuđenice i kalka ostvaruje stanoviti stilski učinak - razbijanje monotonije:

Kremlj je ... potvrdio da će ruski predsjednik Vladimir Putin sudjelovati na samitu EU-Rusija 11. studenoga u Bruxellesu, nakon što je održavanje tog sastanka na vrhu pod ruskim pritiskom premješteno iz Kopenhagena u Bruxelles... (Novi list, 6. 11. 2002., 35)

Stilski će učinak naporedne uporabe posuđenice i kalka biti jači ako kalkirani izraz ima preneseno značenje:

Inspektori Odjela za droge uhitili su ... N. M. ... s oko pola kilograma marihuane, a kasnijim ... pregledom ... pronađeno je još pet kilograma "trave"... (Novi list, 6. 11. 2002., 44)

¹⁰ Složenica je egzocentrična ako joj značenje nije jednako ukupnosti značenja njezinih sastavnica, već joj je značenje nešto novo, nešto što je više od zbroya značenja njezinih članova: *neboder* (< engl. skyscraper) ne znači 'ono što dere nebo', nego 'vrlo visoka zgrada s mnogo katova'.

Na trećoj razini postoje kalkovi koji prijelazom iz znanstvenoga stila iz stilske neutralnosti prerastaju u obilježnost. U određenom se kontekstu pojavljuju u prenesenom značenju i zadobivaju stanovitu afektivnu vrijednost:

- crne rupe (< engl. black hole) u terminološkoj ulozi imaju značenje 'pojave u svemiru, završeci života zvijezda velikih masa' (HER, 2002: 185):

Nedavno je teleskopima otkrivena crna rupa blizu naše galaksije (Nedjeljni vjesnik, 8. 9. 2002., 19)

U neterminološkoj se ulozi navedeni izraz može frazeologizirati i značiti 'opasno mjesto u kojoj cjelini, sustavu ili području', 'nepoznanica', 'nepoznato područje':

Crne rupe hrvatskog sporta (Novi list, 29. 12. 2002., 69)

EU ima razloga za strah od "crnih rupa" na Balkanu. (Novi list, Profil, 21. 12. 2002., 5)

- kratki spoj (< njem. Kurzschluß) u terminološkoj ulozi znači 'prekid električne struje zbog lošeg kontakta', u neterminološkoj 'nesporazum':

Kratki spoj slovenskog pjevača (Predina) i politike (Novi list, 9. 9. 2002., 35)

Godine starosti izazivaju kratki spoj kod kloniranja (Novi list, 1. 2. 2003., 8)

- mrtva točka (< njem. Totpunkt) - kao tehnički naziv označava 'položaj kojeg pogona u kojem se ne može prenijeti sila', u neterminološkoj ulozi 'zastoj u djelovanju':

Ski centar napokon kreće s mrtve točke. (Novi list, 13. 8. 2002., 11)

Radnici pokušavaju maknuti stvari s mrtve točke. (Jutarnji list, 20. 8. 2002., 8)

- slijepa ulica (< njem. blinde Gasse) u osnovnom je značenju 'ulica bez izlaza', u prenesenom 'situacija bez izgleda da se riješi na brz i zadovoljavajući način':

Projekt fiskalnih blagajni, koji bi trebao startati od 1. siječnja sljedeće godine, našao se u slijepoj ulici. (Jutarnji list, 20. 8. 2002., 8)

Slijepa ulica u kojoj su se našli saveznici NATO-a o tome kako pomoći Turskoj ... jest vrlo ozbiljna (Novi list, 11. 2. 2003., 11)

... mala bivša jugoslavenska republika Makedonija proživljava kompleks 'slijepo ulice' (Novi list, 21. 9. 2002., 10)

Za navedene je primjere karakteristična determinologizacija uz istodobnu frazeologizaciju. Kad se kalkovi sa snažnom metaforikom koriste okazionalno, ne može se govoriti o frazeologizaciji determinologiziranih izraza, ali njihova pojava u nekom kontekstu postiže različite stiliske učinke.

a) ironija:

- žvakaća guma (< njem. Kaugummi < engl. chewing gum):

Jedan takav medijski kolač ili bolje reći žvakaću gumu koja - zato što nije prva, a vjerojatno ni zadnja - polako gubi okus, hrvatska javnost već danima prežvakava po ustima. Riječ je o spektaklu koji se stvara oko smjene urednika Dokumentarnog programa HTV-a ... (Novi list, 14. 9. 2002., 6)

- Divlji Zapad (< engl. Wild West) - prvotno, u doba kolonizacije SAD-a naziv za 'područje na zapadu gdje je u nedostatku čvrste državne vlasti pravda dijeljena oružjem', u prenesenom smislu 'mjesto na kojem ne vrijede zakoni'.

"Divlji Zapad" na Cresu (Novi list, 11. 8. 2002., 67)

b) pejoracija i deprecijacija:

- debelo crijevo (< njem. Dickdarm < lat. intestinum crassum)

Ako je tržnica "trbuh grada", onda je Demetrova "debelo crijevo". (Novi list, 2. 9. 2002., 15)

c) emfatičnost:

- crna točka (< engl. accident black spot) - u terminološkoj ulozi 'zastoj', sekundarnom terminologizacijom 'mjesto čestih prometnih nesreća':

Crne točke riječke kulturne politike (naslov) (Novi list, 12. 6. 2003., 48)

Imperijal je eliminirao rapsku crnu točku. (Novi list, 12. 8. 2002., 8)

- hladni rat (< engl. cold war) - (pov.) 'razdoblje nakon 2. svjetskog rata, obilježeno krajnjom zaoštrenošću odnosa između SAD-a i SSSR-a':

Uskrnuće hladnog rata u Piranskom zaljevu (Novi list, 16. 8. 2002., 6)

- napad kombiniranim snagama (< engl. attack with the joint forces) - u doslovnom je značenju vojni naziv:

... u cestogradnji stvoreni uvjeti za "napad kombiniranim snagama" (Novi list, 25. 7. 2002., 9)

- željezna zavjesa (< engl. iron curtain) povijesni je geopolitički naziv koji imenuje 'zatvorenost granica komunističkih istočnoeuropskih zemalja za protok ljudi, ideja i informacija':

Kakve će biti posljedice nastanka europsko-hrvatske granice (nadslov)

"Željezna zavjesa" pomaknuta s Kozine prema Rijeci (naslov) (Novi list, 9. 10. 2002., 9)

Kad se kalkovi s imanentnom slikovitošću pojavljuju u novom kontekstu okazionalno, ne može se govoriti o njihovom frazeološkom karakteru. Ta uporaba međutim otvara mogućnost da se izrazi o kojima je riječ postupno frazeologiziraju.

Četvrtu razinu čine sintaktički, frazeološki i semantički kalkovi neobične metaforike koji su stvoreni ili korišteni da bi se postigao stilski učinak. Neki su vrlo česti, ali različite stilske vrijednosti, drugi su rijetki, upotrijebljeni s namjerom da se postigne stanoviti učinak:

- čelična ledi (< engl. iron lady) - prvotno nadimak za bivšu britansku premijerku Margaret Thatcher, potom poprima apelativnu ulogu i označava 'ženu s osobinama odlučnosti, marljivosti i dobrih organizacijskih sposobnosti':

Zla kob koja se ... okomila na "čeličnu lady" hrvatskog teatra se nastavlja. (Novi list, 11. 10. 2003., 80)

- dan-D (< engl. D-day) - prvotno 'dan iskrcavanja savezničkih trupa u Normandiji', potom 'dan koji se očekuje kao poseban događaj, dan kad se ima dogoditi nešto važno', 'odlučujući događaj, potez, odluka':

Zbog prometnih gužvi jedva preživjeli kolovoški "Dan-D" (Novi list, 30. 8. 2002., 2)

- dati komu zeleno svjetlo (< engl. to give somebody/get the green light) - 'dati komu znak da što učini, dopustiti kome što':

Vlada je dala zeleno svjetlo za konačan prijedlog Zakona o elektroničkim medijima (Jutarnji list, 4. 7. 2003., 6)

- djevojka (Katica) za sve (< njem. Mädchen für alles) - 'osoba koja obavlja sve poslove':

Turistički animator - Katica za sve (Novi list, 10. 8. 2002., 18)

- ključ u ruke (< fr. clef en main) - 'novi stambeni objekt spreman za useljenje':

Križevačkom "Radniku" je 30. rujna rok za predaju zgrade 'ključ u ruke' (Novi list, 5. 9. 2002., 15)

- kolač (< engl. cake) - 'cjelina koja se dijeli na dijelove':

Prijedlog raspodjele sredstava za kulturu na području Vrbovskog (nadnaslov "Kolač" uvijek isti, a apetiti sve veći. (Novi list, 1. 7. 2003., 21)

- krtica (< engl. mole) - 'osoba koja rovari u vlastitim redovima, radeći u interesu protivnika, špijun':

Iako su godinama u IRA-i kružile glasine da u njezinim vrhovima postoji krtica ... (Jutarnji list, 13. 5. 2003., 10)

- lov na vještice (< engl. witch hunt) - primarno 'progon napredno orijentiranih ljudi', sekundarno 'traženje neprijatelja među onima koji to nisu, izmišljanje opasnih ljudi, progon nedužnih':

Glavni UN-ov inspektor za oružje Hans Blix ... je izjavio da rat protiv Iraka nije bio opravdan te da su Amerikanci i Britanci "napuhavali" informacije obavještajnih službi, usporedivši cijeli slučaj s "lovom na vještice". (Novi list, 19. 9. 2003., 10)

- noćna mora (< engl. nightmare) - 'muka':

Događaj ... koji vodi ispunjenju svih njegovih želja ... uskoro se pretvorio u pravu noćnu moru zvanu potraga za stipendijom. (Novi list, 14. 9. 2002, Profil 24)

- trava (< engl. grass) - marihuana:

Za šverc 'trave' osumnjičen slovenski policajac. (Novi list, 15. 9. 2002., 47)

- vrući krumpir (< engl. hot potato) - 'neugodan zadatak, situacija, problem':

Vrući krumpir mogućeg poskupljenja .... novi će ministar očitno prebaciti na nižu razinu vlasti. (Večernji list, 4. 9. 2002., 11)

Stilska se iskorištenost ovih izraza temelji na njihovoj slikovitosti kao imanentnome svojstvu. Međutim, stilski učinak dolazi do izražaja samo u primjerima kalkova koji imaju konkurentne nekalkirane i neslikovite sinonime. Paralelizam izraza omogućuje izbor, a izbor osigurava stilsko raslojavanje: kalkirani je izraz stilski obilježen, njegov značenjski ekvivalent stilski je neobilježen. Kalkovi s inherentnom slikovitošću koji nemaju leksikalizirani ekvivalent pa bi im značenje trebalo opisivati, a to se pak protivi jezičnoj ekonomiji, stilski su neutralni, npr. lanac (< engl. chain):

Osuđeni članovi hrvatsko-rumunjskog lanca švercera ilegalaca preko granica. (Jutarnji list, 13. 5. 2003., 40)

Kalkovi s imanentnom slikovitošću čak i kad imaju neslikoviti značenjski ekvivalent, učestalošću uporabe često potiskuju konkurentni izraz i postupno gube stilsku obojenost:

- (raditi) na crno (< njem. schwarzarbeiten) - 'protuzakonito, ilegalno, neprijavljeno raditi radi izbjegavanja plaćanja poreza':

Ostao je bez posla i prihvatio je, na crno, posao noćnog čuvara. (Novi list, 14. 9. 2002, 2)

Sve više stranaca radi "na crno" u Dubrovniku. (Novi list, 12. 6. 2003., 52)

... u tvrtki Zagrebački uslužni centar Državni inspektorat našao je čak 624 radnika zaposlena na crno. (Jutarnji list, 12. 9. 2002., 2)

U raščlambi stilskih obilježja i njihova razvrstavanja u četiri razine polazište je bilo semantički aspekt kalkova. Stilska se uloga kalkova može pratiti i s aspekta njihova izraza. V. Muhvić-Dimanovski (1992: 181) uzima u obzir i semantički i izrazni aspekt. Temeljeći raščlambu na sferi izraza, predočava primjere kalkova s ciljano modificiranim izrazom koji svojevrsnom igrom riječi postižu komičan stilski učinak, npr. željezna gospa umjesto željezna leđi (< engl. iron lady), žuta i

svjetlosmeđa štampa prema *žuta štampa* (< engl. yellow journalism), *hladni mir* umjesto *hladni rat* (< engl. cold war) itd. U ovoj se raščlambi stilskih svojstava kalkova ta mogućnost iz trojkih razloga nije uzela u obzir. Prvo, modifikacije o kojima je riječ nisu potvrđene u recentnim tiskovinama iz kojih su ekscerpirani kalkovi zahvaćeni ovom analizom; drugo, takve su modifikacije moguće na izrazima svih leksičkih jedinica, tj. nisu specifične samo za kalkove; treće, riječ je o individualnim preinakama izraza, za koje se s obzirom na okazionalni karakter i namjeru ne može pretpostaviti da će postati općejezično prihvatljivima.

3. Zaključak

Kalkovi - jednako kao i domaće riječi - imaju ulogu na razini designacije i konotacije. Designacija predstavlja odnos između riječi/izraza i izvanjezičnoga svijeta kako ga vide govornici (Zgusta, 1991: 32). Konotacija se svodi na "osobne ideje i emocionalne asocijacije povezane s nekom riječi i njezinim značenjem, ili ideje što ih neka riječ sugerira ili implicira" (Simeon, 1969: 688). Designifikativna sastavnica značenja pripada objektivnim, a konotativna subjektivnim jezičnim čimbenicima (Silić, 1993-94: 95). Kalkovi nastaju ponajprije iz terminoloških potreba i imaju designifikativna obilježja. Kao činjenice razgovornoga i publicističkoga stila često su slikoviti i uključuju konotativna svojstva. Prijelaz kalkova iz jednoga u drugi funkcionalni stil prati proces napuštanja primarne designacije uz istodobni proces konotacije.

Literatura

1. Badurina, L. (2001): "Hrvatski jezik kao jezik javne komunikacije", *Dometi*, 1-4, Rijeka, 57-62.
2. Bujas, R. (2001): *Veliki hrvatsko-engleski rječnik* (II. izd.), Nakladni zavod Globus, Zagreb.
3. Galinsky, H. (1991): "American English Post-1960 Neologisms in Contemporary German: Reception-Lag Variables as a Neglected Aspect of Linguistic Interference", *Studien zum Einfluß der englischen Sprache auf das Deutsche*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 213-235.
4. HOL (1996) = *Hrvatski opći leksikon* (gl. ur. Kovačec, A.), Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb.
5. EK (1995) = *Ekonomski leksikon* (gl. ur. Baletić, Z.), Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" i Masmedija, Zagreb.
6. HER (2002) = *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (gl. ur. Matasović, R.), Novi Liber, Zagreb.
7. Kiš, M. (2002): *Englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski informatički rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb.

8. Ljung, M. (1984): "The Reception of English Loans in Swedish", *Scandinavian Working Papers on Bilingualism*, 2, Stockholm, 72-88.
9. Muhvić-Dimanovski, V. (1992): "Prevedenice - jedan oblik neologizama", *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 446, poseban otisak, Zagreb, 93-204.
10. Silić, J. (1993/94): "Konotacija i njezin status u jeziku", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 28-29, Zagreb, 95-103.
11. Štambuk, A., Pervan, M., Pilković, M. (2000): *Englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski elektronički rječnik s definicijama*, FESB, Split.
12. Wahrig, G. (1997): *Deutsches Wörterbuch*, Bertelsmann Lexikon - Verlag, Gütersloch.
13. Viereck, W. (1980): "Empirische Untersuchungen insbesondere zum Verstand und Gebrauch von Anglizismen im Deutschen", *Studien zum Einfluß der englischen Sprache auf das Deutsche*, Hrsg. W. Viereck, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 238-321.
14. Zgusta, L. (1991): *Priručnik leksikografije*, IP "Svjetlost", Sarajevo.

SUMMARY

Marija Turk

COMPREHENSION AND STYLISTIC CHARACTERISTICS OF CALQUES

This paper discusses the factors which affect the semantic understanding of calques. High understanding and widespread acceptance of calques contribute to the stylistic stratification of these expressions. Three stylistic characteristics of calques are examined: first, their relation to functional styles of standard Croatian; second, their transfer from one functional style to another; third, their stylistic markedness.

Key words: calque, Croatian language, designation, connotation, style